

Mały uczeń jest zdolny językowo!

Wspieram, rozwijam i kształtuję jego zdolności

W 2011 r. Ośrodek Rozwoju Edukacji, wydawca czasopisma „Języki Obce w Szkole” w latach 2000-2011, przeprowadził po raz 44. konkurs na najlepszy artykuł dotyczący kształcenia językowego.

Autorzy mieli do wyboru dwa tematy: edukację językową małych dzieci lub ocenę wpływu Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego na nauczanie języka obcego w szkole. Jury konkursowe nagrodziło trzy teksty dotyczące pierwszego z zaproponowanych tematów. Nowa redakcja prezentuje nagrodzone artykuły oraz sylwetki laureatów.

[Małgorzata Mikołajczyk]

Absolwentka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie oraz Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Nauczycielka języka francuskiego w Pałacu Młodzieży w Katowicach oraz nauczyciel w Niepublicznym Przedszkolu „Pałacyk” w Katowicach, gdzie oprócz zajęć wychowawczo-dydaktycznych prowadzi zabawy z językiem francuskim w czterech grupach wiekowych z wykorzystaniem własnego programu wczesnej nauki języka francuskiego pt. *Un, deux, trois, claque tes doigts*

[Marta Borówka]

Studentka V roku studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Gdańskim, absolwentka Kolegium Kształcenia Nauczycieli Języków Obcych UG, lektor języka obcego w prywatnej szkole językowej dla dzieci, członkini stowarzyszenia Polska Akademia Dzieci.

[Dariusz Witkowski]

Właściciel szkoły języków obcych ENGLISH 4U w Gnieźnie oraz założyciel Językowej Szkoły Podstawowej „Prymus”. Nauczyciel języka angielskiego i wykładowca metodyki nauczania języka angielskiego z doświadczeniem w pracy w Nauczycielskich Kolegiach Języków Obcych we Wrześni i Poznaniu.

[Marta Borówka]

Małego ucznia cechuje niezwykła ciekawość świata oraz otwartość na nowe doświadczenia i badanie otaczającej go rzeczywistości. Jak pisze Małgorzata Taraszkiewicz, *tworzy [on] hipotezy, poznaje strukturę świata i relacji społecznych, eksperymentuje [...], poznaje materię ożywioną i nieożywioną, bada ludzkie reakcje* (Taraszkiewicz 2003:13). Co więcej, małego ucznia charakteryzuje niezwykła chęć uczenia się i w żadnym późniejszym okresie życia jednostka nie wykazuje takiego entuzjazmu do nauki i odkrywania świata (Pluckrose, za Dunn 1983:1). Ewa Filipiak (2002:123) pisze, że *dziecko jest aktywnym uczestnikiem rozwoju swoich umiejętności językowych. Tworzy zasady. Zmienia dotychczasową wiedzę językową w reakcji na nowe doświadczenia. Bada, odkrywa reguły i prawidłowości rządzące językiem. Obserwuje, naśladuje dorosłych, wprowadza korekty do wcześniej zbudowanego systemu językowego. Gromadzi doświadczenia. Stopniowo zwiększa kontrolę nad otoczeniem. Ważna jest jego motywacja do osiągania kompetencji w komunikowaniu się.*

Niezwykle istotną cechą, w kontekście nabywania języka, charakteryzującą małych uczniów jest plastyczność i wrażliwość aparatu artykulacyjnego oraz łatwość imitacji akcentu obcojęzycznego. Ponadto neurologiczna plastyczność mózgu, która wpływa na

ich kreatywność i możliwości przyswojenia nowych kodów komunikacyjnych specyficznych dla poszczególnych języków. Beata Makuch, w kontekście akwizycji języka obcego na etapie wczesnoszkolnym, podkreśla konieczność wykorzystywania naturalnego potencjału dziecka oraz jego chęci i zapału do działania i odkrywania otaczającego go świata. W swoim artykule pisze: *przychodzi ono do szkoły z pragnieniem poznania i zrozumienia wielu rzeczy, które je zadziwiają [i] właśnie ten kluczowy fakt powinien stać na pierwszym miejscu podczas organizowania i przeprowadzania procesu nauczania* (Makuch 2010). Mały uczeń wykazuje się spontanicznością i szczerością – w przeciwieństwie do dzieci starszych, bez oporów wyraża dezaprobatę bądź swoją opinię na dany temat. Co więcej, nie wstydzi się popełniania błędów bądź niepoprawnej wymowy, ma dużą potrzebę komunikowania się z innymi, a sam proces nabywania sprawności językowych traktuje jak zabawę. E. Filipiak twierdzi, że mali uczniowie traktują naukę języków obcych jako przyjemną i łatwą. Podobnie piszą Frances L. Ilg, Louise Bates Ames i Sidney M. Baker w poradniku o rozwoju psychologicznym dziecka: *odnosi się wrażenie, że [dzieci] muszą mieć nieustanny kontakt z otoczeniem. Ciągłe są więc aktywne i zabiegane, żadne nowych doświadczeń, spraw i znajomości* (Ilg et al. 2005:47).

Początkowo do kontaktu z językiem obcym młodsze dzieci motywuje i przyciąga chęć nabycia umiejętności nazywania przedmiotów, które potrafią one nazwać w języku ojczystym. Ważną kwestią jest również zapewnienie dziecku kontaktu z formami języka, które dotyczą jego zainteresowań oraz życia codziennego, jako że dzieci chętnie uczą się tego, co ich dotyczy oraz co uważają za przydatne. To zdanie podziela Alan Maley, pisząc, że dzieci w młodszym wieku szkolnym przywiązują ogromną wagę do wykonywanego zadania, traktują je i siebie niezwykle poważnie i wierzą, że ich działanie jest prawdziwe i rzeczywiste (Lewis i Bedson 1999:4). Idealem tego przykładem jest scenariusz opisany przez Jana Iluka, w którym zafascynowany językiem angielskim pięciolatek prosi mamę o zapisanie go na dodatkowy kurs angielskiego, z którego po niedługim czasie chce zrezygnować, gdyż nauka opiera się na nieustannym powtarzaniu słownictwa i gramatyki. Świadczy to o tym, że *dziecko intuicyjnie chce doświadczyć języka w jego prymarnej funkcji komunikacyjnej, a nie uczyć się obcojęzycznych etykietek dla znanych pojęć oraz form podstawowych kategorii gramatycznych* (Iluk 2002:7-8).

W związku z wyżej przedstawioną charakterystyką małego ucznia celem niniejszej pracy jest refleksja nad możliwymi sposobami wspierania, rozwijania oraz kształtowania jego zdolności za pomocą takich działań edukacyjnych, które odpowiadają specyfice stadium rozwoju poznawczego małego ucznia, jego naturalnym potrzebom aktywności ruchowej oraz stanowią dla dziecka źródło inspiracji i motywację do dalszych samodzielnych poszukiwań.

Jak wspierać językowy rozwój małego ucznia?

Mały uczeń przyswaja wiedzę językową poprzez działanie oraz obserwację. Dzięki podejmowanym interakcjom z dorosłymi, rodzicami bądź rówieśnikami uczy się i osiąga nowe zdolności. Drugim sposobem nabywania wiedzy jest wykorzystywanie informacji pochodzących z otoczenia, które jednostka zdobywa za pomocą obserwacji i którym się przysłuchuje. Tego rodzaju bodźce, których jednostka doświadcza niebezpośrednio, korzystnie wpływają na proces uczenia się komunikacji. Jak twierdzi Piaget, *nabywanie wiedzy nie jest kwestią biernego wchłaniania informacji. [Dzieci cechuje] wielka ciekawość świata, która pcha je w kierunku eksploracji i eksperymentowania, dzięki którym same dla siebie odkrywają zasady funkcjonowania świata* (Schaffer 2007:206). Poza tym *dziecko badając (otoczenie) konstruuje zdobywaną wiedzę o świecie oraz własny system językowy, odkrywa istotę języka* (Grochowalska 2009:28).

Mały uczeń nabywa wiedzę w sposób niebezpośredni, tj. nie skupia się na konkretnym nauczanym materiale, lecz reaguje na bodźce napływające z różnych stron i tym samym przyswaja informacje z otaczającej go przestrzeni – *środowisko nauczania jest istotne w procesach poznawczych jednostki – szczególnie u dzieci najmłodszych, gdyż procesy uczenia się zachodzą w znacznej mierze bezwiednie* (Hofman 2008:42). Jan Iluk podkreśla również, że obcojęzyczne wypowiedzi nauczyciela – nawet te bardziej skomplikowane – umiejscowione w adekwatne konteksty sytuacyjne i w połączeniu z wysokim stopniem redundancji dostarczają dziecku wiele sygnałów, dzięki którym wysyłany komunikat staje się łatwy do zrozumienia. Podobne twierdzenie przedstawia Agata Hofman (2008:53), pisząc, że „nauczyciel powinien stosować J2 (język 2.) w sposób zrozumiały dla ucznia, uzupełniając przekaz werbalny właściwymi gestami, mimiką i kontekstem sytuacyjnym”.

Jak już wspomniano, podstawowym czynnikiem warunkującym nabywanie języka obcego jest sensowne działanie i interakcja, które umożliwiają małemu uczniowi weryfikację nowo powstałych hipotez i interpretacji. Dziecko odbiera i rozumie sygnały nie tylko za pomocą wyjaśnień, lecz dzięki interakcjom z nim i możliwości percepcji. Czynności te w połączeniu z zanurzeniem w autentycznym i wartościowym kontekście sytuacyjnym stanowią idealną podstawę do akwizycji języka obcego.

O znaczeniu aktywności ucznia, w kontekście poznawczej zmiany rozwojowej, pisze Dorota Klus-Stańska: *nie da się tak po prostu drugiej osobie opisać i objaśnić świata, by go dobrze, osobiście rozumiała i umiała w nim działać. Oczywiście, nawet najbardziej transmisyjne, przekazowe nauczanie wywołuje również konstruowanie zmiany, ale jej jakość jest zupełnie inna* (Klus-Stańska i Kruk 2009:465-466).

Również Schaffer (2007:206) podkreśla, że dzieci lubią badać i zgłębiać swoje otoczenie, w związku z czym *muszą być aktywnie zaangażowane, a im młodsze dziecko tym ważniejsze jest, by mogło uczyć się poprzez działanie. [...] Tylko taka wiedza ma głęboki charakter, wiedza przekazywana przez innych taka nie jest*. Odpowiednio przemyślane i dobrane zadania znacznie usprawniają proces przyswajania nowej wiedzy oraz pobudzają ucznia do działania, badania i myślenia. Stawiają również przede wszystkim na samodzielność jego poszukiwań i świadomość podejmowanych działań.

Kluczową determinantą w procesie nabywania wiedzy jest wewnętrzna motywacja dziecka, która stanowi siłę napędową podejmowanych działań. Motywacja ta nie wynika z wpływu otoczenia, rodziny bądź rówieśników, lecz tkwi w jednostce i sprawia, że nauka staje się przyjemna i atrakcyjna.

W związku z powyższym zadania przeznaczone dla dzieci w młodszej grupie wiekowej powinny przede wszystkim rozbudzać ich wewnętrzną motywację za pomocą podejmowanych przez nauczyciela atrakcyjnych działań. Do takich atrakcyjnych działań zalicza się między innymi różnego rodzaju zabawy, których rolę i znaczenie w kontekście językowym podkreśla między innymi Danuta Walośzek (2009:345), pisząc, że “[zabawa] daje możliwość wypróbowania komunikacji w różnych kanałach: werbalnym, wokalnym, pozawerbalnym. Z analizy zjawisk językowych można wnosić, że zabawa daje dziecku niebываłą szansę występowania w roli badacza języka [...]”, dzięki czemu ma ono możliwość odkrywania języka oraz jego funkcji. Bardzo trafnie rolę motywacji jednostki w procesie konstruowania wiedzy podsumował Barry J. Wadsworth, porównując ten proces do pracy detektywa, którego zadaniem jest odkrywanie prawidłowości, tropienie śladów i chęć odkrycia prawdy. Podobna sytuacja dotyczy ucznia pragnącego badać swoje otoczenie i sprawdzać słuszność stawianych hipotez. Jak kontynuuje, [efektywne konstruowanie

wiedzy] jest to praca detektywa, której siłą napędową jest zapalony zapał z zainteresowaniem” (Makuch 2010).

Każdy mały uczeń jest indywidualną jednostką, rozwijającą się w swoim indywidualnym tempie, różniącą się cechami charakteru i temperamentem oraz obdarzoną unikalnymi predyspozycjami. Pedagog powinien nawiązać odpowiednią więź interpersonalną z dzieckiem, wykazać się cierpliwością i zrozumieniem oraz starać się odnaleźć takie aspekty uczenia się języka obcego, które będą dla danej jednostki fascynujące i atrakcyjne.

Kształtowanie zdolności językowych małego ucznia w ujęciu praktycznym

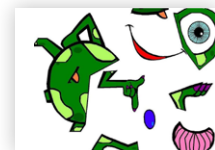
Biorąc pod uwagę teoretyczne rozważania dotyczące charakterystyki małego ucznia, jego predyspozycji językowych oraz sposobów konstruowania przez niego wiedzy, poniżej zaprezentowany zostanie zbiór zadań z języka angielskiego, których celem jest kształtowanie różnych zdolności małego ucznia, nie tylko językowych, lecz również manualnych, motorycznych, komunikacyjnych oraz intelektualnych.

Language focus: ANIMALS

Exercise No. 1

Lesson procedure		Type of interaction	Specific aims	Materials
Teacher's role	Student's role			
Produces worksheets and straws, gives instructions, monitors and helps	Colour monsters and cut them into particular parts	T-SS S-T	<ul style="list-style-type: none"> to prepare SS to the next activity to practise manual skills to motivate SS 	<ul style="list-style-type: none"> worksheets straws
Arranges SS into groups, asks them to stand up and sit in their groups in the circle in the middle of the classroom	Follow instructions	T-SS	<ul style="list-style-type: none"> to group SS 	
Calls out the name of a particular body part	One student from each team looks for the body part, sucks it up with a straw and brings it to their team. Meanwhile, other SS stick these body parts on the poster to create a monster. The winner is the first team who manages to make a monster	T-SS	<ul style="list-style-type: none"> to practise vocabulary on body parts to provide SS with a TPR activity 	<ul style="list-style-type: none"> worksheets straws large sheets of paper

Rys. 1.
Karta pracy
(opracowanie własne)

Exercise No. 2

Lesson procedure		Type of interaction	Specific aims	Materials
Teacher's role	Student's role			
Shows a prepared booklet, revises animals and body parts	Give answers, listen to the teacher, repeat	T-SS S-T SS-T	<ul style="list-style-type: none"> to revise vocabulary on animals and body parts to prepare SS to the activity 	booklet
Gives SS worksheet and gives instructions	Follow T's instructions: cut worksheet into four rectangles, glue them together in the same order (from the top - parrot, giraffe, bear, and kangaroo). Then, SS cut along the dotted lines, and fold the lines to jumble parts of the body	T-SS S-T	<ul style="list-style-type: none"> to prepare to the next activity to practise manual skills 	<ul style="list-style-type: none"> worksheets glue scissors
Demonstrates the activity, creates a new animal and describes it stressing the possessive 's: It's got a kangaroo's head, a giraffe's body and a bear's legs	Listen to the T	T-SS	<ul style="list-style-type: none"> to provide SS with the model 	booklet
Arranges SS into pairs, then monitors and checks	Work in pairs (student A and student B), student A makes up the animal not showing it to their partner, and dictates it student B who makes up the animal. Then, they compare animals and change roles	T-SS T-S S-S	<ul style="list-style-type: none"> to practise vocabulary on animals and body parts to group SS to motivate SS to personalise 	booklet

Rys. 2.
Karta pracy
(na podst. *Primary Grammar Box*,
Nixon – Tomlinson 2003:31)

Exercise No. 3

Lesson procedure		Type of interaction	Specific aims	Materials
Teacher's role	Student's role			
Asks individuals to come to the BB, shows them a flashcard with an animal	Mime it and the rest of the class makes guesses	S-SS SS-T	<ul style="list-style-type: none"> to revise vocabulary connected with animals to warm SS up to provide SS with a TPR activity 	animal flashcards

Rys. 3.
Karta pracy
(opracowanie własne)

Exercise No. 4

Lesson procedure		Type of interaction	Specific aims	Materials
Teacher's role	Student's role			
Explains the activity: <i>four children have found some parts of their old animal toys; you have to decide which part of the body belongs to which animal, and which animal belongs to whom.</i> Then, distributes worksheets for SS (half of the class is A, the other half is B) and pairs off SS with worksheets A and B	Listen to the T	T-SS	<ul style="list-style-type: none"> to set the context to prepare SS to the next activity 	worksheets
T elicits the target questions, demonstrates the activity with one student. A: <i>Whose head is this?</i> B: <i>It's a dog's head.</i> A: <i>And whose dog is it?</i> B: <i>It's Nancy's dog.</i> Then, monitors and helps	Do the task, ask questions using the model and answer them using information on worksheets. When provided with information needed, they write down the animals names next to appropriate body parts and below appropriate boxes. Then, students compare their answers.	T-S S-T	<ul style="list-style-type: none"> to provide SS with the model 	worksheet

Oprócz wyżej wymienionych zadań istnieje również szereg internetowych stron edukacyjnych skierowanych do małych uczniów. Przykładem takiej strony jest *British Council LearnEnglish Kids* oferująca różnego rodzaju gry, zabawy, piosenki i wiele innych materiałów dydaktycznych podzielonych tematycznie. Multisensoryczny przekaz treści za pomocą takich gier wpływa pozytywnie na proces uczenia się małego ucznia, ponadto wzmacnia jego ciekawość i motywację. Nie sposób nie zgodzić się z twierdzeniem, że narzędzia technologii informacyjnej stwarzają zupełnie nowe możliwości w procesie nauczania języków obcych. Poniżej przedstawiona została gra edukacyjna online *ABC zoo* związana z omawianą tematyką.

należałoby rozważyć alternatywne konteksty nauczania dzieci języka obcego, które otwiera przed nami przestrzeń pozaszkolna. W kontekście tematyki przedstawionych wyżej zadań idealną propozycją stanowi wyjście do parku zoologicznego i próba przeprowadzenia zajęć w przestrzeni pozaszkolnej¹. Możliwym rodzajem zadania do przeprowadzenia w takich warunkach jest karta pracy (przykłady poniżej) zawierająca pytania, na które uczniowie muszą znaleźć odpowiedzi na podstawie własnych obserwacji i poszukiwań.

Karta pytań I (opracowanie własne)

Question	Your answer
Which animal has got a long trunk?	
How many monkeys can you find?	
What do penguins eat?	
How big is a hippo?	
Can an ostrich fly?	

Rys. 4.
Strona edukacyjna
British Council LearnEnglish Kids
(<http://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/>)

Jak już wcześniej wspomniano, niezwykle istotną rolę w procesie wspierania językowego małego ucznia odgrywa również przestrzeń, w której ów proces się odbywa. W związku z powyższym

1 Niezwykle atrakcyjna i wartościowa pod względem naukowym jest inicjatywa edukacyjna *Living Classrooms* powstała w parku *Wildlife Reserves* w Singapurze – <http://education.wrs.com.sg/>.

Karta pytań II (opracowanie własne)

Can	swim?	fly?	jump?	run?	climb a tree?
a snake					
an elephant					
an arui					
a seal					

Extension: in order to make this exercise more challenging, you can put scientific names instead of common names (e.g. Can *heosemys grandis* fly? Can *boa constrictor* climb a tree?).

Powyższe karty pytań stanowią przykłady zadań, które umożliwiają małym uczniom doskonalenie umiejętności komunikacyjnych, co jest kwestią niezwykle istotną w kontekście akwizycji języka obcego przez dziecko. W zależności od koncepcji nauczyciela zadania te stwarzają możliwości zarówno pracy indywidualnej dziecka, jak i pracy grupowej bądź w parach.

Innym przykładem zadania możliwego do zrealizowania w przestrzeni parku zoologicznego jest poszukiwanie poszczególnych gatunków zwierząt (np. „Where can you find an elephant?”, „Where can you find a giraffe?”, „Where can you find a camel?”) i zaznaczenie ich pozycji na mapie bądź wspólne projektowanie własnego parku zoologicznego w oparciu o poznane gatunki zwierząt.

Rys. 5.
Mapa parku zoologicznego w Gdańsku Oliwie
(<http://www.zoo.gd.pl/mapa.php>)

Podsumowanie

Mały uczeń jest bez wątpienia osobą zdolną językowo, której nabywanie nowych umiejętności i doskonalenie tych już posiadanych sprawia wiele radości. Ma on w sobie ogromny potencjał i chęci do odkrywania otaczającego świata, a zadaniem pedagoga jest go w tych dążeniach wspierać. Dzisiejszy pedagog ma do dyspozycji wiele zróżnicowanych materiałów dydaktycznych, a przestrzeń pozaszkolna otwiera przed nim ocean możliwości, których wykorzystanie zależy tylko i wyłącznie od kreatywności i chęci nauczyciela. By umiejętnie wykorzystać potencjał tejże przestrzeni, należy próbować dostrzec w niej elementy edukacyjne, które funkcjonują w naszej codziennej rzeczywistości i stanowią tym samym autentyczny kontekst. Im bardziej wyjdziemy z językiem poza mury szkolne, tym bardziej uświadomimy małemu uczniowi, że język ten funkcjonuje wokół niego i istnieje naprawdę – poza przestrzenią klasy szkolnej. Tym samym pomożemy dziecku nadać zupełnie inne znaczenia jego uczeniu się języka obcego. Pedagodzy powinni pamiętać o potrzebach małych uczniów wynikających ze stadium ich rozwoju poznawczego, postrzegać ich jako indywidualne jednostki i starać się rozpałać w nich

chęć do dalszej nauki języka i odkrywania świata. Właśnie uwzględniając te istotne kwestie powinniśmy wspierać, rozwijać i kształtować zdolności każdego małego ucznia.

Bibliografia

- Badio, J. (2009) Ponowne spojrzenie na problem autentyczności w nauczaniu języka obcego. W: M. Pawlak, M. Derenowski, B. Wolski (red.) *Problemy współczesnej dydaktyki języków obcych*. Poznań – Kalisz: Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM.
- Dunn, O. (1983) *Beginning English with young children*. London: Macmillan.
- Filipiak, E. (2002) *Konteksty rozwoju aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Grochowalska, M. (2009) *Rozwijanie umiejętności komunikacyjnych dziecka w wieku przedszkolnym*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- Hofman, A. (2008) *Rozbudzić geniusza. Angielski w indywidualnym wszechstronnym nauczaniu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Ilg, F. L., Ames, L. B., Baker, S. M. (2005) *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat. Poradnik dla rodziców, psychologów i lekarzy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Iluk, J. (2002) *Jak uczyć małe dzieci języków obcych?* Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Klus-Stańska, D. i Kruk, J. (2009) Tworzenie warunków dla rozwojowej zmiany poznawczej i konstruowania wiedzy przez dziecko. W: D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.) *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Lewis, G. i Bedson, G. (1999) *Games for children*. Oxford: Oxford University Press.
- Makuch, B. (2010) *Zasady akwizycji języka obcego na poziomie wczesnoszkolnym* [dostęp 29.09.2011] <<http://www.profesor.pl/publikacja,20982,Artykuly,Zasady-akwizycji-jezyka-obcego-na-poziomie-wczesnoszkolnym>>.
- Nixon, C. i Tomlinson, M. (2003) *Primary Grammar Box*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaffer, H. R. (2007) *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taraszkiewicz, M. (2003) *Jak uczyć lepiej?* Warszawa: Wydawnictwo CODN.
- Waloszek, D. (2009) Socjopedagogiczny wymiar zabawy w edukacji wczesnoszkolnej. W: D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.) *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.